

הוראת מיומנויות להתמצאות במפה בבחינת הבגרות בתנ"ך

הקדמה - הצורך בהוראה מיוחדת למיומנויות מפה

לפני מספר שנים, החל משרד החינוך בתכנית הבוחנת את תלמידי כיתות י' בחינוך הדתי הנקראת "ידע ובקראות". במסגרת זו, נדרשים התלמידים להקיף חומר רב ברמת בקיאות, וכן לזהות מקומות המוזכרים בתנ"ך על גבי מפה אילמת. משימה כזו, של זיהוי במפה, שונה מצורת הלימוד המוכרת לתלמידים ולמורים בתנ"ך. כאשר אין בכיתה התייחסות מסודרת למשימה חדשה זו, היא הופכת למשימה מאיימת וקשה - הן לתלמיד, והן למורה, שאינו יודע כלל כיצד להקנות לתלמידיו מיומנויות מתאימות. התלמידים מוצאים עצמם מול משימה זרה וחדשה, אשר אינם יודעים כיצד להתכונן לקראתה.

במסגרת מאמר זה, אני רוצה לחלוק עם מורי הבקיאות את התהליך שפיתחתי בכיתותי כדי שהתלמידים ידעו כיצד להתכונן וכיצד לפתור שאלות מפה. אני מקווה שניסיוני יביא תועלת לכלל.

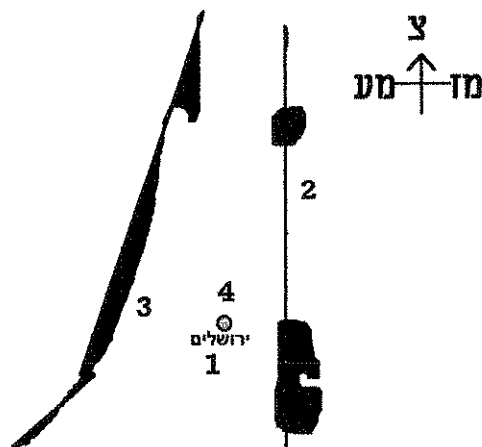
א. תיאור דרישת משרד החינוך מהתלמידים

במסגרת בחינת הבגרות בתנ"ך, בה נבחנים כל תלמידי כיתות י' בחינוך הדתי, מופיעות שתי שאלות מפה, והתלמיד מתבקש לבחור באחת מהן. בפתיח לשאלה, מוצגים שלושה מקומות הקשורים לאירוע אחד או לנושא אחד בנביאים ראשונים. שאלת המפה מורכבת משתי מטלות: בסעיף א, התלמיד מתבקש להתאים בין המקומות שהוזכרו בפתיח לבין המספרים המופיעים במפה האילמת. בכדי למנוע אפשרות של זיהוי האחרון ללא ידע, מופיע תמיד מספר מיותר. סעיף ב הוא שאלה רגילה על החומר, הקשור לאירוע שהוזכר בפתיח, אך אינו דורש ידע במפה. אנו נמקד את התייחסתנו בסעיף א, הדורש התמצאות במפה.

דוגמה לשאלת בקיאות על פי הדגם של הבחינה

במפה שלפניך רשומים מספרים של מקומות הקשורים לסיפור פלגש בגבעה. (שופטים י"ט-כ"א).

שמות המקומות הם: בית לחם יהודה, גבעה, יבש גלעד.

* העתק שמות אלה למחברתך, וכתוב ליד כל שם את המספר המתאים לו מן המפה.
שים לב! במפה מופיע מספר מיותר. (4 נקודות)

ב. הקשיים של התלמידים בהתמצאות במפה

הקשיים שאצין עכשיו נכונים במיוחד לגבי נוער ברמה לימודית בינונית ומטה, אך אני מניחה כי במידה זו או אחרת הבעיות קיימות גם בקרב תלמידים ברמה לימודית גבוהה. המינוחים לתיאור הקשיים הלימודיים לקוחים מהתפיסה של "העשרה אינסטרומנטלית", אך גם מי שאינו בקי בתורה חינוכית זו, יוכל לזהות את קשיי תלמידיו.

1. חוסר התמצאות במפת א"י והיעדר ידע מוקדם

כאשר המבוגר המשכיל מתבקש לזהות אתרים במפה, הוא יכול להתבסס על הידע המוקדם שיש לו לגבי מקומות מרכזיים במפה (ירושלים, חברון, שכם וכו'). מקומות אלו הם נקודות האחיזה הראשוניות שלו במפה, עליהן יבסס את המשך הזיהויים.

בניגוד למבוגר המשכיל, הרי שהתלמיד בכיתה י' אינו בהכרח מכיר את מפת הארץ, ולכן חסרות לו נקודות האחיזה שיאפשרו לו להתחיל בזיהוי מקומות במפה. גם אם למד את המפה בשיעורי מולדת או גיאוגרפיה, התלמיד ברמה הבינונית והנמוכה מתקשה להעביר ידע זה למקצוע חדש. בכל מקרה, גם אם התלמיד החלש למד בעבר את המפה, היא איננה מופנמת אצלו, ויש להקנות לו מחדש את נקודות האחיזה הנחוצות להתמצאות.

2. חשיבה אפיזודית ותחושת ניכור

אחת מבעיות החשיבה המאפיינות את התלמיד החלש היא החשיבה האפיזודית, בה התלמיד מתייחס אל המידע כבנוי קטעים-קטעים, מבלי יכולת לקשור ולראות רצף הגיוני. בעניין המפה, נוספת גם בעיית הניכור של התלמיד מהחומר, שהרי התלמידים החלשים נוטים לראות את סיפורי התנ"ך כאירועים מרוחקים ומנותקים מההווה היומיומי שלהם.

לתלמיד כזה יהיה קשה להתמודד עם משימה הקושרת את הסיפורים המופשטים מהעבר אל הקרקע ואל מקומות במפה. תגובתם של התלמידים החלשים היא לסמן באקראי במפה, שכן צורת החשיבה האפיזודית שלהם רואה באירועים המסופרים בתנ"ך מקרים מנותקים זה מזה ומהמציאות, ואין שום אפשרות מבחינתם לקשור אותם אל המפה ללא הדרכה מתאימה.

3. העדר אסטרטגיות חיפוש

סיבה נוספת לסימון האקראי במפה של התלמיד החלש היא תחושת הערפול והבלבול התוקפת אותו בבואו להתמודד עם משימה שאינו מכיר דרכים לפתור אותה. כאשר המבוגר המשכיל ניגש לענות על שאלת מפה, הוא מתבסס על אסטרטגיות (=שיטות) חיפוש מוכרות לו. למשל:

א. זיהוי מקומות על סמך ההקשר שלהם בפרק.

לדוגמה - הלומד מזהה מההקשר בו הוזכר המקום הנשאל שהאירוע מתרחש בנחלת יהודה, והיות ויש רק מספר אחד במפה המופיע בדרום, הוא יכול בקלות להתאים את המקום בו קרה האירוע אל המספר במפה.

ב. אלימנציה: צמצום אפשרויות לא סבירות.

לדוגמה - הלומד מזהה שהאירוע קרה בעבר הירדן המזרחי, ולכן הוא יכול

מיד לפסול את שני המספרים שסומנו במפה בעבר הירדן המערבי ולמקד את חשיבתו בבחירה בין שני המקומות האפשריים.
עבור התלמיד החלש, אסטרטגיות אלו אינן מוכרות, ויש צורך להקנות לו אותן באופן מודע כדי שישתמש בהן.

ג. הצעות לפעילות בכיתה

לאחר שהכרנו בכך שיש קשיים לתלמידים בהתמצאות במפה, נצטרך להתמודד עם הקשיים באופן שיאפשר לתלמידים להצליח בשאלות המפה. ברצוני לשתף את הקורא בפעילויות שביצעתי בכיתות שלימדתי בשנים האחרונות ושקידמו באופן משמעותי את הצלחת התלמידות בשאלות מפה.¹
עם פתיחת לימוד ספרי נביאים ראשונים, יש להקדיש שיעור או שניים להכרה בסיסית של המפה, תוך התייחסות לקשיים האמורים. הצעתנו כוללת ארבעה שלבים כדלהלן:

1. לפני שיעור זה, התלמידים מקבלים מפה של **חלוקת השבטים**, אותה הם מתבקשים ללמוד על-פיה כבסיס ללימוד והם נבחנו עליה בבוחן ידוע מראש. על בסיס ידע מינימלי זה, אפשר לגשת לשיעור ההקדמה. בוחן מקדים זה חשוב במיוחד לתלמידים ברמה הגבוהה, שכן בזמן לימוד מפה זו, תלמידים רבים מגלים שהם **אינם** מתמצאים במפה, וכך מתעוררת אצלם מוטיבציה להפיק תועלת משיעורי ההקדמה.

2. שיעור ההקדמה: היות וראינו כי לתלמיד הממוצע אין נקודות אחיזה מידע קודם, יש צורך להפנות את תשומת לבו אל אותן נקודות מועילות, אשר יוכל לבסס עליהן בהמשך את זיהוי המקומות הפחות-מוכרים. לצורך כך, התלמידים עובדים על **שלוש מפות אילמות**: אחת של הרים, נחלים ועמקים, ושתיים של ערים מרכזיות. כל מפה מכילה 10-12 מספרים, כאשר שמות המקומות בפתח לשאלה מופיעים **בקבוצות** מתוכננות: הר התבור, הר הגלבוע וגבעת המורה בקבוצה אחת; אשדוד, אשקלון, גת, ועקרון בקבוצה אחת וכד'.

במסגרת השלמת המפה בכיתה (בעזרת אטלס מקראי המונח על כל שולחן), לומד התלמיד שני דברים:

- א. הוא לומד **לזהות** את המיקום של כל אתר. כאשר התלמיד עצמו מדפדף באטלס ומשלים, ולא מקבל מפה לשינון, יש סיכוי גדול יותר **שיזכור**.
- ב. חשוב יותר מכך, התלמיד נותן את דעתו בזמן הפעילות הזו **למכנה המשותף** לקבוצות של המקומות ול**נקודת היחס** של כל אתר. התלמיד לומד לקשור מקומות לנקודות יחס במפה האילמת, שיקלו עליו בפתרון שאלות מפה.

1. כאן המקום להודות לגבי' ציפי (לנדאו) ידידה, אשר תרמה רבות לפיתוח שיטות ההוראה בנושא המפה בעבודתה כסטאזירית.

* יחס בתוך קבוצות מקומות לפי **קרבה גיאוגרפית**. לדוגמה: התלמיד מזהה שחמשת ערי הפלישתים נמצאות בחוף הדרומי. עובדה זו תקל עליו בזיכרון, שכן עתה יוכל לזכור בבת אחת חמישה מקומות חשובים שיוכל לזהות במפה.

* יחס בין המקומות **לנתוני טבע**. התלמיד שם לב למקומות המתייחסים לנחל או להר מסויים. לדוגמה: סוכות, פנואל ומחניים יושבות כולן על היבוק. התלמיד שלמד זאת, ידע בעתיד לזהות מקומות אלה ביחס לנחל ולא רק "בעבר הירדן", כך שיצמצם את שדה החיפוש ויחסוך זמן.

* יחס בין מקומות **לנחלות השבטים**. בגלל ההיכרות המוקדמת עם מפת השבטים, יוכל לזכור מקומות שלמד במפה ביחס לנחלות השבטים.

לאחר פעילות היכרות זו, התלמיד קונה לעצמו נקודות אחיזה וידע, וגם **בטחון עצמי** ביחס לשאלות מפה: כאשר ייתקל בעתיד בשאלת בגרות באחד מ-30 המקומות שעבד עליהן, הוא ייבהל פחות, משום שיש לו היכרות מוקדמת אתם.

במסגרת שיעורי ההקדמה, יש לעבור באופן מסודר על **האסטרטגיות** המתאימות למציאת מקום במפה ולהדגים את השימוש בהן: שיוך ידע קודם למצב חדש, הסקת מסקנות מההקשר בפרק, אלמינציה וכד'. שיטות אלה אינן טבעיות לתלמיד החלש והבאתן למודעות תאפשר לו לנצלן כראוי.

3. לאחר הקדמה זו, יש להקפיד **ללוות את כל שיעורי נביאים ראשונים במפות**. על בית הספר לרכוש כ-20 עותקים של אטלס מקראי מתאים², ובתחילת כל שיעור בקיאות שני תלמידים מביאים אותם לכיתה מהספריה ונותנים ספר לזוג. תוך כדי לימוד הפרק, יש לעיין במפות ולהצביע על מקום ההתרחשות. לליווי צמוד כזה של מפות יש מספר יתרונות:

(א) העיון במפות תוך כדי לימוד העלילה מבהיר ומסביר את הסיפור באופן שתיאור מילולי לא יכול להמחיש - מפה אחת שווה אלף מילים. לדוגמה: התכסיס המתוחכם והמתוכנן היטב של אהוד בן גרא, אשר חוזר אל המלך **לבדו** לאחר שמביאי המנחה הלכו, מובן יותר כאשר התלמידים רואים במפה את החץ המסמל את אהוד השב על עקבותיו.

(ב) השימוש **השוטף** במפות מפחית את החרדה שיש לתלמידים החלשים מהמפות, והופך אותן לחלק מהותי של הלימוד ולא לקטע מלאכותי, המנותק מהלימוד ("שאלת מפה"). עבור התלמידים בעלי הזיכרון החזותי, ההיכרות

2. לבחירת אטלס מתאים: יש מקום להסתייגויות מאטלס כרטא, היות והוא חובר על ידי חוקרים שאינם מאמינים בקדושת המקרא. בעיה זו באה לידי ביטוי בעיקר **בטקסטים הכתובים לצד המפות**. יחד עם זאת, מדובר בכלי מחקרי ועזר דידקטי אשר טרם חובר אטלס מפורט כמוהו. בבית ספרנו, בחרתי לציין את הביקורת בפני התלמידות, ואף להדגים את הבעייתיות במקומות המתאימים (למשל, מלחמת דבורה וברק מופיעה לפני מלחמת מי מרום בספר יהושע בגלל תפיסה של ביקורת המקרא), אך למרות זאת, השתמשנו בו. כל מורה ישקול מי הם תלמידיו ואיזה אטלס מתאים להם.

עם המפות מוסיפה להם **ידע** עליו יוכלו להתבסס בבואם לזהות אתרים. לכלל הכיתה, יש כאן הזדמנות מדי שיעור לחזור ולתרגל כיצד יש להשתמש באסטרטגיות החיפוש עליהן דובר בשיעור הפתיחה.

א יתרון נספח הוא בכך שגם התלמיד החלש מתרגל לשימוש בספרות עזר ללימוד. בעוד שעבור התלמיד המתקדם, ברור הדבר שצריך להשתמש בספריה ובספרי עזר, דבר זה אינו מובן לתלמיד המגיע מרקע לימודי חלש.

4. יומיים לפני בחינת המתכונת בתנ"ך, יש לקיים יום עיון מרוכז בבקיות לתלמידי שכבת כיתות י'. אחת מיחידות הזמן ביום זה תוקדש לעיסוק במפות. במסגרת פעילות זו, התלמידים פותרים מספר שאלות מפה הקשורות לאירועים שונים. המפות צריכות להיות קשות יותר מאלו הצפויות בבחינת הבגרות, ולכלול 5-6 מקומות (+מספר מיותר) ולא רק שלוש כמקובל. בבית ספרנו, פעילות זו (אשר הייתה שיא של התהליך שתיארנו להכרת המפה) התקבלה בשמחה ע"י התלמידות, אשר פתרו את המפות בקלות. לראשונה ראיתי כיצד הבנות החלשות, אשר תמיד התייחסו אל המפות כאיום, נהנות לפתור - לאחר שקיבלו כלים לפתרון ותחושת מסוגלות. אפילו החלשות ביותר יצאו מבחינת הבגרות האחרונה ואמרו: "המורה, שאלת המפה הייתה קלה!"

יהי רצון שנוכח במסגרת הוראת המפה להקנות לתלמידנו אהבה ללימוד התנ"ך וקישורו לחיים ולארצנו הקדושה.